

6. Jay, Timothy B. (2000). Why We Curse. Philadelphia: John Benjamins.
7. Kensinger, Elizabeth and Suzanne Corkin (2004). Two routes to emotional memory: Distinct neural process for valence and arousal. Proceedings of the National Academy of Sciences 101: 33103315
8. Kensinger, Elizabeth and Suzanne Corkin (2004). Two routes to emotional memory: Distinct neural process for valence and arousal. Proceedings of the National Academy of Sciences 101: 3310331
9. Grafman J., K. Schwab, D. Warden, A. Pridgen, H. R. Brown, A. Salazar (1996). Frontal lobe injuries, violence, and aggression: A report of the Vietnam Head Injury Study. Neurology 46: 12311238
10. Locher Miriam and Richard Watts. Politeness theory and relational work. // Journal of Politeness Research 1: 933, 2005. – P. 225-232.

РЕЗЮМЕ. Tilshunoslikda noadabiy leksik unsurlar qo'llanilish doirasi chegaralangan leksika tarkibida o'rganiladi. Ushbu guruh leksemalarining qo'llanilish shakli, lingvistik tabiati xususida qator tadqiqotlar yaratilgan. Lingvistik ekspertizada noadabiy leksik unsur tushunchasi, uning roli va ahamiyati masalasi dolzarb. Maqolada lingvistik ekspertizada noadabiy leksik unsur, uning ahamiyati, shuningdek nutqda voqe'lanishiga doir faktorlar misollar asosida ko'rsatiladi.

РЕЗЮМЕ. В языкознании нелитературные лексические элементы изучаются в лексике с ограниченной сферой употребления. Был проведен ряд исследований языковой природы лексем этой группы. Вопрос о понятии нелитературного лексического элемента, его роли и значении является актуальным в лингвистической экспертизе. В статье на основе примеров показаны нелитературный лексический элемент, его значение, а также факторы, связанные с его появлением в речи.

SUMMARY. In linguistics, non-literary lexical elements are studied in vocabulary with a limited scope of use. A number of studies have been carried out on the linguistic nature of lexemes in this group. The question of the concept of a non-literary lexical element, its role and meaning is relevant in linguistic examination. The article, based on examples, shows a non-literary lexical element, its meaning, as well as factors associated with its appearance in speech.

Ádebiyattanıw

QARAQALPAQ HÁM BASQA DA XALÍQLAR ÁDEBIYATÍNDÁ AÑSHÍLÍQ TEMASÍ

(Teñiz añshıları haqqında jazılğan shıǵarmalar tiykarında)

J. Azatova – doktorant

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogika institutı

Tayanch so'zlar: dengiz ovchisi, qissa, hikoya, obraz, syujet, kompozitsiya, qiyosiy tahlil.

Ключевые слова: морской охотник, повесть, рассказ, образ, сюжет, композиция, сравнительный анализ.

Key words: sea hunter, story, short story, image, plot, composition, comparative analysis.

Milliy, aymaqlıq hám jáhán ádebiyatı hárdayım óz ara baylanısta rawajlanadı hám bir-birin bayıtadı. Jáhán qandayda bir ádebiyat tek óz qabıǵında, óz ádebiy dástúrleri sheńberinde rawajlanbaydı, al basqa ádebiyatlardıń aldınǵı tájiriybelerine súyengen halda óz rawajlanıwın belgileydi [1].

Tipologiya – genetikalıq tárepten óz ara baylanıspaǵan, tili, tariyxı, mádeniyatı túpten pariǵ qılatuǵın xalıqlar ádebiyatında ortaǵ táreplerin anıqlawǵa járdem beretuǵın komparativistikalıq túsiniń esaplanadı. Salıstırıw tipologiyası degende biz ulıwma qásiyetlerine (janrı, etnikalıq qásiyetlerine h.b) qaray ol yamasa bul ádebiyat úlgeriniń salıstırılıwın túsınemiz [5:47]. Biz tili, tariyxı, mádeniyatı biri-birinen pariǵ qılatuǵın xalıqlardaǵı añshılıq ádebiyatınıń ishinde kóp tarqalǵan teñiz añshılarınıń turmısın súwretleytuǵın shıǵarmalarǵa sholiw jasaymız. Shıǵarmaların kompozitsiyasın, syujetin, obrazlardıń beriliwın hám basqa da táreplerin salıstıramız.

Amerika xalqınıń ullı jazıwshısı, Nobel sıylıǵınıń laureatı Ernest Xemingueydiń atın jer júzine tanıtqan “Ǵarrı hám teñiz” shıǵarması bolıp, ol 1952-jılı Bagama aralında jazılǵan. Xemingueydiń shıǵarmaları insan hám tábiyat, gúres hám qaharmanlıq, ruwxıy kúsh hám hám jalǵızlıq, áwmetsizlik penen baylanıwı. Shıǵarmada negizgi tema áwmetsizlik bolsa da ol áwmetsizlikke ushıraǵanına qaramay, aqırına shekem gúresiwdi dawam etedi. Bul óz náwbetinde insańǵa jiger baǵıshlaydı. Povest Kubalıq Santyago degen ǵarrıń kemedede teñizge shıǵıp, birneshe kúnnen berli balıq awlap, áwmeti kelmey turǵan waqıtlardan baslanadı. Qullası, bul saparı ǵarrı áwmetine isenip teñizge shıǵadı. Dáslep ǵarrı kishkene tunets balıǵın uslaydı. Son júdá úlken balıq qarmaqqa ilinedi. Úlken balıq kementi uzaqqa tartıp kete baslaydı. Solay etip ǵarrı balıq penen uzaq waqt gúresedi. Úmit hám isenim onı tárk etpeydi. Shıǵarmada avtor insan hám tábiyat ortasındaǵı baylanıstı, adamzattıń hámıyshe gúresiwsheńligin de súwretleydi.

Ol ózi menen ózi, balıq penen, teñiz, okean, aspan, juldızlar menen sóylesedi. Olar menen sóyleskende ózine tán pikirler bildiredi, pútkil barlıqtı bir pútinlikte kóredi. Santyago jalǵı ózi teñizdiń ortasında qalǵan waqıtlarında balıqqa “*ólsem ólemen, biraq sennen ayırılmayman*”, hawa suwıtp tońǵan waqtında “*Balıq shıdap atır ma, men de shıdayman*” dep aytıwı ǵarrıń haqıyqıy sabırılıǵınan,

qaysarlıq penen bolsa da óz maqsetine jetisiw jolında shıdamlılıq penen háreket etkenligin kórsetedi. Ǵarrı balıqshılıq tarawında úlken jetiskenlikke erispese de ózi ushın ruwxıy baylıq toplay aldı. “*Biraq insan balası jeńilip, jeńilgenine razı bolıp kete beriwı ushın jaratılmaǵan. Adamzattı jenship taslaw mümkin, biraq onı jeńip bolmaydı*”... degen qatarlardı oqıy otırıp insan balası óz maqsetlerine erisiw jolında kóp qıynshılıqlarǵa dus kelewi mümkinligin, biraq qaharman Santyago sıyaqlı qıynshılıqlardı kerek jerinde qaysarlıq penen jeńip, óz maqsetine jetisiw kerekligin túsiniw jetiw mümkin.

Qırǵız jazıwshısı Shıńǵıs Aytmatovtıń 1977-jılı baspadan shıqqan “Teñiz jaǵalap jortqan tǵıl kópek” shıǵarması qırǵız ádebiyatınıń eń belgili shıǵarmalarınan biri. Bul povesttiń mazmunı júdá tereń. Shıǵarma jer júziniń hámme tárepin suw qaplap alǵan, ele bir bólek te qurǵaqlıq bolmaǵan zamanlar haqqındaǵı ráwayattan baslanadı. Poveste Arqa tárepte jasawshı nivxlardıń bir neshe áwladınıń táǵdiri haqqında sóz etiledi. Nivxlar bir kemedede sheksiz túpsiz tereń teñizde qorqınshılıq qarańǵılıq qoyında qalıp ketedi hám tiri qalıw ushın gúresedi [3].

Shıǵarma basında 11 jastaǵı Kirisktiń ne ushın kemege teñiz añshıları menen birge shıqqanlıǵı haqqında sóz etiledi: “Olar aralarında kemedede otırǵan balanı ermek ushın alıp kiyatırǵanı joq goy aqırı. Ol haqıyqıy teñiz añshısı bolıwǵa atlanǵan. Teñiz añshısınıń jazmıshı sol: teñiz awınan qıyınraq hám qáwiplirek is dúnyada bolmasa kerek. Balalıqtan úyreniw kerek bul ónerdi. Sonıń ushın burınǵılar: “Bala – bastan, óner jastan”, - dep biykar aytpaǵan. Jáne de bılay degen: “Jaman añshı joldasın joldan azdırar”. Sonnan belgili erkek adam xojalıqtı baǵıw ushın balalıqtan kásip úyreniw kerek. Kiriskke de óner úyreniw waqtı keldi. Balanı ózleri menen birge teñizge alıp shıǵıp, onı ańǵa úyretiw waqtı keldi” [3:7].

Teñiz añshılarınıń bul saparǵı atlanısı onınan kelmeydi. Bas qaharman Kirisk izbe-iz jaqınlarınan ayırıladı. Dáslep atası, keyin aǵası, keyin bolsa ákesi tábiyiy apat yamasa kesellik yamasa dushpanlar menen alısıw nátiyjesinde emes ilájsızlıqtan, budan artıq azap-aqiretke jüzlenbew ushın, jáne basqasha aytqanda ele ómir dep atalǵan ullı baylıqtı jaqsı anlamaǵan Kirisk ushın ózlerin qurban qıladı. Albet, bunı kórip-bilip, júrekteń ótkizip heshbir iláj taba almay atırǵan kishkene Kirisk ushın bunnan artıq azap bolmaydı. Sonında ol teñiz bawırında bárshe jaqınlarınan ayırıladı.

Soñ saqlap qoyǵan bar suwı da tawsıladı [7]. *“Kók tushqansha, suwınan ber!”* – anası úyretken mine usı ájayıp sózdi bala tınbay tákirarlay basladı. *Heshqanday ájayıbat júz bermese de bala jalınıp kók tushqanshanı shaqıra beredi. Endi bul – balanın úmit-isenimi hám shóllewge qarsı birden-bir iláji bolıp qaldı* [3:67]. Anası úyretken mine usı qosıq balanın tiri qalıwına úmit beredi. Ol sheksiz azaplar ishinde qalsa da ózine bekkem shıdam, Jaratqan amanatına qıyanet qılmaw, erteñgi künge bolǵan isenim menen jasay aldı.

Povesttegi hárбір detalda mifologiyalıq kórinis berilgenligi hám sol arqalı násil dawamı, keleshek isenimi shıǵarmanıń xarakterli tárepi esaplanadı. Shıǵarmada forma hám mazmun úylesimligi onıń tema hám ideyasına súyenedi. Bul povestte de obrazlar sisteması ózine tán bolıp, onda insan birinshi orında turadı. Shıǵarmada ákeniń ulına, ulınıń balasına, aǵasına múnásibeti, ulıwma povesttegi hárбір personajdıń óz ara baylanısı janlı sıyaqlı súwretlengen. Asirese, Kirisk obrazı hám Órxon baba personajı áwladlar silkinisinde áhmiyetli orın iyeleydi.

Social temalardan ilhamlanǵan túrk jazıwshısı Omer Zulfyu Livaneli 2021-jılı baspadan shıqqan *“Balıqshı hám ulı”* shıǵarmasında Egey teńizi tariyxı hám onıń búgingi kúni haqqında sóz júrtedi. Soñǵı jıllardıń eń awır máselesi bolǵan *“Immigrantlıq”*tıń ayanıshlı táǵdirleri: olardıń belgisiz tárepike kóship júriwleri, aman qalıw ushın hárket etiwleri yamasa ólimi hám de balıqshı fermalar hám kompaniyalar keltirip shıǵarǵan ekologiyalıq apat, qurılıs hám tábiyattı joq qılıw máselelerine toqtalıp ótedi.

Egeydiń jas teńizshisi Mustapa hayalı Masuda menen Egey teńizindegi balıqshılar awılında jasaydı, kishkene aǵash keme menen balıq awlaw arqalı kún kóredi. Sonıń arasında Teńiz atlı perzentı dúnyaǵa keledi. Jıllar ótip balasın da ózi menen birge balıq awlawǵa teńizge alıp shıǵadı, oǵan balıqshılıqtıń dáslepki ápiwayı hám mayda sırların úyretip baslaydı hám onnan zawıqlanadı. Bir kúni Mustapa hám ulı teńizde waqtında kúshli boran bolıp, tosattan ulı Teńiz kemediń jıǵılıp, toqınlar arasında joytılep qaladı hám Mustapa saatlap boranlı teńizden balasın izlep úyine qaytpaydı. Qansha izlese de bala tabılmaıdı. Solay etip Teńizdi teńiz aladı, onı basqa qaytarıp bermeydi. Al Mustapa hám Masudanıń ómiri pútkilley ózgeredi. Masuda jáne úyde, Mustapa endi balıq awlaw ushın teńizge shıǵadı, biraq bul awır joǵaltıwdan keyin ózin aypıl esaplap Mustapa hayalı Masuda menen kóp sóylespeydi. Usılay ómiri dawam ete beredi. Bir kúni Mustapa óziniń ańshılıq saparında teńizde balıqlarǵa emes óli denelerge, jáne de kútpengende kishkene isirilgen kemeniń ishindegi bópege dus keledi. Eki immigranttı kemesine alıp, óli denelerin jandarmǵa tapsıradı da, kishkene balanı ózi menen birge úyine jasırın túrde alıp qaytadı. Sebebi, bala tiri edi, onı Mustapa quwanǵanınan usınday sezimde boladı: *“Teńiz Teńizimizdi aldı hám keyin ornına basqa Teńizdi berdi”*. [3:27]. Biraq balanı jasırǵanı kópke barmaydı, sebebi balanıń óz anası suwdan tiri shıǵıp balanı izlewge saladı. Balanı óz anasına tapsırǵannan keyin Mustapa jáne Masuda burınǵıdan da awır awhalǵa túsip, aralarında kelispeushilikler bolıp, ómiri túsiniksiz tárizde ózgerip ketedi. Shıǵarmanıń kulminaciyası da usı jerde. Aradan kúnlér kútip balanıń anası óziniń ólimi jaqın bolǵanlıǵın bilip, óz razılıǵı menen balasın isenimli Mustapa hám Masudaǵa beriwdi qáleydi hám olarǵa tapsıradı.

Livaneli óziniń intervyusında: *“Men Xemingueydiń bárshe kitapların yadnan biletuǵın edim, biraq “Garri hám teńiz”diń ornı basqasha edi”*. *“Men jaslıǵımnan teńiz haqqında roman jazıwdı arızw qılatuǵın edim. Bálkim bul meniń orta mektep jıllarımda óz izin qaldırǵan Xemingueyge bolǵan ıqlasımın nátıyjesi shıǵar”* [8]. Usı gáplerde oqıy otırıp Xemingueydiń Nobel sıylıǵına iye bolǵan *“Garri hám teńiz”* shıǵarması tek oqıwshılardıń kitaptı oqıw menen ǵana sheklenip qalmastan, onıń motivinde shıǵarma jazıwǵa da úndegen dóretpе ekenligin bilsek boladı.

XX ásir qaraqalpaq ádebiyatında óziniń belgili shıǵarmaları menen iz qaldırǵan Ótegen Ayjanovtıń 1955-

jılı jariq kórgen *“Balıqshı jigit”* gúrrińinde de balıqshılar ómiri súwretlenedi. *“Segiz qırılı balıqtı toǵız qırılı jigit shanshadı”* deydi xalqımız, yaǵnıy jigittiń balıqtan da tez, shaqqan hárket etiwı kerek bolǵan. *“Balıqshı jigit”* gúrrińinde de usı sıyaqlı epshıl balıqshılardıń biri haqqında sóz etiledi. Shıǵarma gúrriń janrında jazılǵanlıǵı ushın óz ishine kóp waqıyalardı qamtıy bermeydi.

Gúrrińde bas qaharman jas balıqshı jigit Aymuratıń teńizge balıq awlawǵa shıǵıwları súwretlenedi. Ol bir ózi emes qasında bir topar jigitler menen balıq awlawǵa shıǵadı hám kemeni ózi basqaradı. Olar balıq awlap tapsırıp planın orınlaw kerek boladı. Sonıń ushın Aymurat bar kúshi menen ózine tapsırılǵan wazıypanı orınlawǵa tırsadı. Bir kúni teńizge bolǵan saparınıń aldında teńizge shıǵıw qáwipli ekenligi eskertile de Aymurat óz degeninen qaytpay balıq awlawǵa shıǵadı: *“Búgin azanda samal qattı turdı. Dispatcherler meteorologıyanıń kórsetiwı boyınsha 4-5 ball dawıl boladı, teńizdiń qısım kúshi kóbeyedi. Muzdıń qatıp qalıw qáwpi bar degen sezimdi qosa xabarlaydı. Biraq Aymurat seynerdi bul kórsetpelelerge qaramastan teńizge alıp shıǵıwǵa buyırıq berdi”* [6:13]. Rasında da sol kúni dawıl turıp, qattı boran boladı. Teńizge shıqqan jigitler toparı bara-bara qorqa baslaydı hám izine qaytıw kerek ekenligin qayta-qayta aytıp eskertedi. Biraq Aymurat olardıń gápine qulaq salmay, kemeni izge qaytarıwǵa ruxsat bermesten alǵa qaray ileriley beredi. Aymurat bul qıyın-qıstawlı jaǵdaydan óziniń sabırlılıǵı, mártligi, batırılıǵı arqalı jeńiske erisiwge miyasar boladı. Bul saparınan olar kereginen birneshe ese artıq balıq awlaydı hám kemede narazı bolıp atırǵan joldasları endi Aymuratıń aytqanları durıs ekenligin, onıń haqıyqıy balıqshı ekenligine isenim kámil qıladı. Kemede sózge kelip qalǵan Seytbek te Aymuratıń óz kásibine bolǵan ıqlasın kórip hawesi keledi, óziniń qorqaqshılıq qılıp aytqan gáplerine ókinedi. Shıǵarma sońında balıqshı Aymuratıń bul isin basında xalıq qollap-quwatlamasa da sońınan onı marapatlaydı.

Joqarıda atı atalǵan shıǵarmalardıń tipologıyasın kórip shıǵatıǵın bolsaq, tómendegishe uqsaslıqlar kózge túsedi: Avtorlardıń dóretiwshilik etken dáwirleri bir-birine júdá jaqın bolmasa da, olardıń *“Garri hám teńiz”*(1952), *“Teńiz boylap jortqan tarǵıl kópek”*(1977) hám *“Balıqshı jigit”*(1955) shıǵarmaların jazılǵan waqıtları bir-birine jaqın keledi. Usıǵan qaray otırıp *“Garri hám teńiz”* povesti menen *“Balıqshı jigit”* gúrrińindegi waqıyalardı sol dáwirlerde yaǵnıy XX ásirdiń ortalarındaǵı kún keshirgen balıqshılar haqqında jazılǵanlıǵın biliwge boladı.

Bul shıǵarmalardıń teması balıqshılardıń teńiz saparında bolǵan waqıyaları haqqında sóz etedi. Sonday-aq, olardıń ideyası da bir-birine júdá jaqın bolıp, ideyası insan hám tábiyat ortasındaǵı baylanıs, sonday-aq adamzat qanday qıyın jaǵdayǵa tússe de, erteñgi jariq kúninen úmitin úzbew, maqsetine jetisiw jolında gúresiw kerekligi bolıp tabıladı.

Shıǵarmalardıń kompoziciyasına kelsek olarda tek ǵana teńizde bolǵan waqıyalar súwretlenedi. Mısalı, *“Garri hám teńiz”* shıǵarması garri Santyagonıń teńizge balıq awlawǵa shıqqanınan baslanıp, sol teńizde qıyınshılıqlardı jeńip, úyine qaytıw menen juwmaqlansa, *“Teńiz boylap jortqan tarǵıl kópek”* shıǵarması da tap solay Kirisktiń ataları menen teńizge atlanıwınan baslanıp, Kirisktiń jalǵız ózi qurǵaqlıqqa jetiwı menen juwmaqlanadı. Al, *“Balıqshı jigit”* shıǵarmasında da barlıq waqıyalar derlik teńizde bolıp ótedi. Shıǵarmada qosımsha orınlar, atamalar kóp paydalanılmaıdı.

Bul shıǵarmalarda obrazlardıń beriliwi de bir-birine uqsas keledi. Mısalı, *“Garri hám teńiz”* povestinde balıqshı Santyago hám onıń járdemshi shágirti kishkeni Manolin ǵana waqıyalarda qatnasatıǵın bas qaharmanlar. *“Teńiz boylap jortqan tarǵıl kópek”* povestinde bolsa Órxon baba, Emrayın, Milxun hám kishkene Kiriskler shıǵarmanıń bas qaharmanı bolıp, bastan aqırına shekem syujetler usı obrazlar tiykarında súwretlenedi. *“Balıqshı jigit”* shıǵarmasında bolsa waqıyalar bas qaharman balıqshı Aymurat hám joldası Seytbek arqalı ashıp berilgen. Bul

shıǵarmalarda epizodlıq obrazlar kóp ushıraspaydı, diqqat kóbinese bas qaharmanǵa qaratılǵan, barlıq waqıyalar tek teńiz ańshılarınıń átirapında bolıp ótedi.

Sonıń menen birge bul shıǵarmalarda syujetlerdiń óz ara uqsaslıqların kóriwge boladı. Mısalı, shıǵarmalardaǵı qaharmanlar teńiz saparında shıyqı balıqtıń góshlerin jeydi, teńizde boranda tolqınlar menen alısadı, hámme qaharmanlardıń sabırı sınaladı, biraq sonda da shıǵarmalardıń sońı balıqshılardıń teńiz saparındaǵı gúreste jeńiske jetiwi arqalı juwmaqlanadı. Mısalı, “Garri hám teńiz” povestinde Santyago haldan tayıp neshshe kúnlep kemeni tartıp ketken úlken balıq penen alısıp, sońında sol balıqtı óltiriwge erisedi. “Teńiz boylap jortqan tarǵıl kópek” povestinde hámme jaqınlarınan ayrılgan Kirisk atasınıń, ákesiniń isenimin aqlap tiri qalıwǵa háreket etedi, sonsha kúnlik ashlıqtan soń, qıynshılıqtan soń qurǵalıqqa jetip keledi. “Balıqshı hám ulı” shıǵarmasında Mustapa óz ulı Teńizden ayrılgan bolsa shıǵarma sońında teńiz oǵan jáne ul sıılaydı. “Balıqshı jigiti” gúrrinde teńizde kemeni qulatatuǵın dawıl bolǵanda Aymurat kemeni hám óz joldasların aman alıp shıǵıwǵa miyasar boladı. Hámme shıǵarmanıń sońı balıqshılardıń úmitiniń jaqsı nátiyjege alıp kelgenligin kóriwge boladı.

Sonday-aq, hárbir avtor óz dóretpesin kórkem psixologizm kompozicion tiykar dárejesine kótergen. Bul shıǵarmalardaǵı kórkem psixologizm de bir-birine jaqın bolıp keledi. Mısalı, olardaǵı qaharmanlardı birllestirip turǵan ortaǵ sezim bul – teńizge bolǵan muhabbatı, hár qaharman teńizdi ózlerinshe jaqsı kóredi, teńiz benen sóylesedi, dartin aytadı, oylasadı, ishki debdiwlerin bildiredi. Olar teńizdi jansız suw sıpatında emes ómiriniń bir bólshegi kerek bolsa bir pútinini dep qaraydı. Olar ushın teńizsiz jasaw múshkil, olar óziniń barlıǵın usı teńizge arnaǵan, ómirin teńizge baylaǵan, olar balıq tutıw arqalı,

teńizde júziw arqalı baxıtlı adamlar. Bul sezimlerde hár jazıwshı ózinshe bólek sheberlik penen súwretlep beredi. Teńiz ańshıları qanday jaǵday bolsa da teńizdi taslap ketpeydi, erteńgi künge degen úmitin úzbeydi. Mısalı, “Garri hám teńiz” povestinde Santyago 84 kún dawamında heshqanday balıq uslay almasa da, onı átirapındaǵılar áwmetsiz dep esaplasa da, boyınan kúshi qaytqan bolsa da ol teńizdi taslap ketpeydi, óz kásibinen keship ketpeydi. Jáne úmit artıp teńizge saparǵa shıǵıp ómiri dawamındaǵı eń úlken balıqtı awlawǵa miyasar boladı. “Teńiz boylap jortqan tarǵıl kópek” povestinde bolsa 11 jaslı Kirisk óziniń jaqınları kóz aldında ólip ketse de, shólden bar dimarın joytqan bolsa da, kemedegi eskeklerge kúshi jetpese de ol úmitlenip eń sońǵı kúshin qurǵalıqqa qarap júziwge jumsaydı. “Balıqshı hám ulı” shıǵarmasında balıqshı Mustapa óziniń ulınan teńizde ayırılıp qalǵan bolsa da teńizdi taslamaydı, jaqsı kúnlerge úmit etedi. Solay etip teńiz onıń balası Teńizdi alıp qoyǵan bolsa jáne orına Teńiz atlı ul sıılaydı. “Balıqshı jigiti” gúrrinde bolsa balıqshı Aymurat teńizdi jaqsı kóriwi sonshelli qasındaǵı joldaslarınan ana teńizi haqqında jábirlep sóylegenin qálemeydi. Teńizge bolǵan saparında qanday awır jaǵdayǵa tússe de aman shıǵıwına isenedi, úmit etedi. Joldasları isenimsizlik artıp teńizden qorqqan waqıtlarında onı taslap ketpeydi. Shıǵarmalarda avtorlar insan hám tábiyat ortasındaǵı baylanıstı, adamzattıń hámıyshe gúresiwshenligin súwretleydi.

Bul shıǵarmalar ingliz, türk, nivx hám qaraqalpaq xalıqları haqqında jazılǵan bolsa, hár jazıwshı óz shıǵarmasında xalqınıń, milletiniń ózine tán ózgesheligin kórkem túrde súwretlegen. Bul shıǵarmalardı oqıy otırıp ańshılıq tek kún kóris ushın ǵana emes, ruwxıy dem alıw jáne er azamatlardıń eplilik qásiyetin raslap otıratuǵın sheberlik ekenligin kóriwge boladı.

Adebiyatlar

1. Айжанов Ө. Балықшы жғит. –Нөкис: 1955. “Қарақалпақ мәмлекетлик баспасы”. 69-б.
2. Курамбоев К. Адабий алоқалар- миллий адабиётлар таррақитининг қонуниятларидан бири. http://uzadab.ndpi.uz/adabiy_aloqalar.html
3. Aytmatov Ch. Sohil bo'ylab chopayotgan olapar. –Toshkent: 2020. “Ilm-ziyo-zakovat”. 96-b.
4. Ernest Xeminguey. Chol va dengiz. -Toshkent: 2019 “Yangi nashr”. 96-b.
5. Xallieva G. Qiyosiy adabiyotshunoslik. -Toshkent: 2020. “Akademnashr”, 158-b.
6. Zulfu Livaneli. Ba liqchi va o'g'li. –Toshkent: 2023“Zukko kitobxon”, 144-b.
7. https://uz.wikipedia.org/wiki/Sohil_voqalab_chopayotgan_olapar
8. https://www.kitapyurdu.com/index.php?route=product/product/reviewAll&product_id=582371

РЕЗЮМЕ. Mazkur maqolada qoraqalpaq va boshqa xalqlar adabiyotida dengiz ovchilari haqida yozilgan asarlar tahlil qilinadi. Asarlarning mavzusi, g'oyasi, kompozitsiyasi, syujeti, obrazlarning berilishi va badiiy psixologizmi ilmiy jihatdan qiyoslandi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье анализируются произведения, написанные о морских охотниках в литературе Каракалпакии и других народов. Научно сопоставлялись тема, идея, композиция, сюжет, подача образов и художественная психология произведений.

SUMMARY. This article analyzes works written about sea hunters in the literature of Karakalpak and other nations. The theme, idea, composition, plot, presentation of images and artistic psychology of the works were scientifically compared.

“LAYLI VA MAJNUN” DOSTONI QORAQALPOQCHA TARJIMASI

Z.G.Azilova – assistent o'qituvchi

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch soʻzlar: doston, she'riy ertak, ibora, tarjima, badiiy detal, qofiya, she'riy san'at.

Ключевые слова: эпос, поэтическая сказка, идиома, перевод, художественная деталь, рифма, поэтическое искусство.

Key words: epic, a fairy tale, expression, translation, artistic detail, poem, rhyme, poetic art.

Badiiy tarjima va adabiy aloqalar doimo adabiyotshunoslik ilmi diqqat markazida boʻlib kelayotgan dolzarb muammo hisoblanadi. Zero, badiiy tarjima ijodkorga adabiy mavzu, g'oya va uning ifodasi, shuningdek, ijodiy uslub va badiiy mahorati shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Bu tajriba nafaqat turkiy xalqlar, balki jahon adabiyotida ham o'zining ilmiy-nazariy asosiga ega. Shu ma'noda, o'zbek-qoraqalpoq adabiy aloqalari taraqqiyotida badiiy tarjimaning rolini o'rganish ilmiy ehtiyoj sanaladi. Bu borada, buyuk mutafakkir Alisher Navoiy asarlarining qoraqalpoq tiliga tarjimasini maxsus tadqiq qilish adabiyotshunosligimiz uchun zarur ilmiy-nazariy hamda amaliy muammolarni hal qilish imkonini beradi.

Bugungacha Navoiy asarlaridan bir qator namunalari o'zbekchadan qoraqalpoq tiliga tarjima qilingan. Ular orasida „Xamsa“ dostonlari tarjimasini alohida ahamiyat kasb

etadi. Ta'kidlash kerakki, ishqi dostonlar orasida eng mashhuri, ayni paytda eng dardlisi bo'lgan „Layli va Majnun“ dostonidan parchalar qoraqalpoq tiliga D.Aytmatov tomonidan tarjima qilinib, „Alisher Navoiy saylandilari“ kitobiga kiritilgan. Doston tarjimasini she'riy ertakka o'xshab ketgan holda asosiy qism, ya'ni X bobdan boshlanadi. Mazkur tarjimada muallif ancha aniq, ixcham va ravon ifodalarga erishgan holda iboralardan mohirona foydalangan. Xususan, tarjimada Qaysning otasi ta'rifida shunday ibora keltiriladi:

Qayir saqawatli, bay edi.

Tórt tuligi onıń say edi [3:110].

Baytda qo'llanilgan: „Tórt tuligi onıń say bolıw“ iborasi „Kemissiz, hámme nársesi jetkilikli, jetisken bolıw“ [6:145]. degan ma'noni bildiradi. Asliyatda ham, „Qaysning otasi qo'l ostida necha-necha qabilalar bor, ot, tuya, qo'y-qo'ziları son-sanoqsiz edi“ degan ta'riflar